

УДК: 811.161.2'373.21

*Шевченко-Савчинська Людмила
(Київ)*

**Розмаїття етнонімів
як відображення політичного світогляду
освіченого львів'янина XVII ст.**

На матеріалі історіографічних творів відомих українських культурних діячів – Б.Зиморовича та Я.-Т.Юзефовича досліджується політичний світогляд освіченого львів'янина XVII ст., зокрема, сприйняття багатонаціональності свого міста, спільне та відмінне у баченні Львова його патріотами, що мали близьке національне (покатоличені вірмени) та соціальне (заможні міщани) походження. Однак через низку проаналізованих автором причин – належність до світської та духовної влад відповідно, деякі деталі біографії, особисті якості тощо, перед нами – два різні сприйняття одного міста та його мешканців, що знайшли вираження у переліку та способі використання обома історіографами численних етнонімів.

Ключові слова: Бартоломей Зиморович, Ян-Тома Юзефович, Львів, етнонім, історіографічний твір, хроніка.

У своїй хроніці «Потрійний Львів», створеній протягом 1665-1672 рр., Бартоломей Зиморович, описуючи останні роки вдови Данила Галицького, зазначає між іншим: «Усі виразно визнають, що Констанція у Львові порвала з усіма мирськими справами, бо їй набридло збіговисько різних народів, які оселилися у Львові, і скоро відійшла до Сандецького монастиря»¹. Зверхньо-поблажливий тон висловлювання звучить особливо потішно для читача, який знає, що сам Зиморович не належав ні до польської, ні до руської, ні до німецької общин (саме вони забезпечують Львову означену у назві потрійність), – письменник походив із львівської вірменської спільноти. Однак про це годі шукати згадки на сторінках його твору. Так само, як і з

¹ Електронний ресурс: <http://www.ji.lviv.ua/n29texts/zimorowicz.htm>. – С. 1282.

Літопису подій у Південній Русі 1624–1700 рр. (1703 р.) його колеги по історіографічному перу та одноплемінця Яна-Томи Юзефовича нам було б важко здогадатися про національне походження автора, при цьому він багато разів самовизначається як особа, що належить до львівської міської громади, або, інакше, до «наших». На ті часи у цьому немає нічого особливого, хоча ще на століття раніше Ст.Оріховський, русин по матері, демонструє бажання і спроможність за подібних обставин цілком ясно самовизначитися: *Ruthenorum me esse et libenter profiteor* – Я з українців, про що кажу охоче і з гордістю² – додаючи до свого прізвища означення *Roxolanus*.

Сучасний згаданим хронікарям Львів мав цілком офіційний статус адміністративного центру Руського воєводства, що так само як і Подільське, Брацлавське, Київське, Чернігівське, Волинське входили до Руського князівства у Речі Посполитій³ (саме так, у прямому значенні слід тлумачити слова літописця про те, що місто було «столицею нашої Русі»), і його тодішній національний склад був напрочуд строкатим. Тим більше дивно, що, за спостереженнями В.Расевича, який займається дослідженням колективної пам'яті й історичної свідомості, процесів націоналізації релігії та сакралізації нації на прикладі Східної Галичини, «навіть у працях професійних істориків не часто можна натрапити на думку, що Львів завжди був розмаїтим, і його унікальність і привабливість власне й полягає у багатоманітності»⁴. У нас же нині є слушна нагода порівняти сприйняття багатонаціональності Львова двома людьми, погляди яких мають досить підстав бути подібними.

² *Литвинов В.* Ренесансний гуманізм в Україні. – К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2000. – С. 67.

³ *Кислюк О.І.* Походження та рання історія козацтва в хроніці Самуеля Грондського // НаУКМА – Наукові записки: Історичні науки. – К., 2005. – Т. 41. – С. 89.

⁴ *Расевич В.* *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 47.

III. Україна в контексті європейського Відродження

Бартоломей Зиморович (1597 р., Львів – 1677 р., там само) замолоду почав працювати у Львівському магістраті, згодом стає членом міської ради, а 1648 р. уперше обраний бургомістром Львова. Керував обороною міста під час облоги козаками і московитами 1655 р. – так докладно описаної Яном Юзефовичем – та турецької і татарської облоги 1672 р. Діяльність на літературному поприщі почав із сатиричних та ліричних віршів (польською мовою); у своїй першій поемі «Пам'ятка з турецької війни» прославив козацьку перемогу над турками під Хотином. Латиномовна праця «Потрійний Львів», що охоплює історію міста від 1202 до 1633 рр., – плід сорокалітньої праці з історичними джерелами.

Ян-Тома Юзефович народився 1663 р. у родині багатого львівського міщанина. Його предки були видатними постатями в історії Львова: дід, начальник міського арсеналу, під час облоги Львова 1648 р. Хмельницьким поведився так хоробро й енергійно, що згодом, по його смерті, магістрат увільнив його вдову від усіх податків і заніс її ім'я до списку 12 почесних міських удів. Як повідомляє сам Ян Юзефович, його батько постачав провіант польській армії; 1664 р. загинув під час облоги у Ставищах.

Ось як розповідає цю історію сам Ян Юзефович: «Навіть мій предок Станіслав Юзефович, можновладця Чарнецького давній друг, (якого вдома в себе у Львові часто і як належить йому приймав) листами зі стоянки до Ставищ прикликаний для зручності солдатів з товарами, тканинами, прагнув при таборі перемозі сприяти (...). З'явився наступного дня, щоб наші несподіваною хоробрістю укріплення завоювали, в тому самому одязі ближче під'їхав верхи, та так, що козаки його впізнали, численними кулями бомбардуючих був обстріляний водночас, однією так в голову над вухом уражений, що з коня упав, життя і речі, які

привіз, у руках прислужників залишив»⁵ – (Тут і далі переклад наш – Л.Ш.-С.).

Ці деталі сімейної хроніки Юзефовичів наведені нами не випадково, адже не важко здогадатися, який вплив вони мали на хлопця, котрий, до того ж, змалечку виховувався при католицькому монастирі – після батькової смерті мати не змогла самотійно утримувати сім'ю. На окрему увагу заслуговує причина такого прикрого повороту долі: «Смерть его повлекла за собою разстройство его торговых дѣлъ и разореніе его семейства, гѣмъ болѣе, что польскіе военачальники сочли излишнимъ расплатиться съ его семействомъ за доставленный въ армию провіантъ»⁶. Здібний юнак швидко підіймався сходами духовної кар'єри; незабаром він набув прихильності у Львівського архієпископа К.Зелінського, який згодом, 1703 р., і доручив йому укласти історію Львівської католицької архієпископії за минуле століття. У 1704 р. після захоплення Львова Карлом XII Юзефович небезуспішно виконував дипломатичну і посередницьку місії. Помер не раніше за 1725 р.

Отож, очевидними причинами відмінностей сприйняття і тлумачення подій двома хронікарями може видаватися те, що Зиморович і Юзефович належать до світської та духовної влади міста відповідно, перший з них – очевидець, другий – захоплений слухач розповідей про найграндіознішу подію в політичному житті Речі Посполитої XVII ст. – козацьку війну під орудою Б.Хмельницького; перший пише самохіть, другий – на замовлення. Чи означає це, що Зиморович просто має змогу бути більш відвертим у висловленні поглядів, які поділяє і Юзефович? Та чи справді поділяє Юзефович ці погляди? І чи тільки духовний сан примушує каноніка бути поміркованішим і толерантнішим у виразах на адресу представників різних народів, які діяли на тогочасній політичній арені? Звичайно, достеменно ми не

⁵ Сборник лѣтописей, относящихся къ исторіи Южной и Западной Руси / Под. ред. В.Б.Антоновича. – К., 1888. – С. 193.

⁶ Там само. – С. 22.

III. Україна в контексті європейського Відродження

дізнаємося цього ніколи. Однак перед нами є тексти, аналізуючи які, отримуємо право робити певні висновки.

Хроніка «Потрійний Львів». Б.Зиморовича складається із трьох частин: Львова руського, німецького та польського відповідно. Частина «Львів руський» охоплює події княжої доби від заснування Львова до смерті князя Льва. Вже тут хронікар загострює увагу читача на багатонаціональності міста як його характерній ознаці споконвіків і пояснює, як і чому князь розселив прибулі під його опіку народи: «Аби безладно не осідала така вельми змішана громада, розподілив її був сам князь, згідно з громадським звичаєм, по народах, які склали населення міста, на чотири ділянки, тобто: для русинів, як своїх, (надано) сторону вигіднішу зі сходу, для євреїв і подібних до них правовірних сарацинів з полудня, для вірмен і татар, що звикли до спільного товариства, визначено (ділянку) з півночі (...)»⁷.

На завершення опису заселення Львова Зиморович підсумовує: «Отак це місто з чотирьох народів, як з чотирьох стихій, складене»⁸. Проте у його подальшому викладі можна вирізнити хіба що дві стихії: перша з них, дика, потворна (євреї, татари) у кращому своєму прояві дивна, чужакувата (вірмени) чи груба й невміла (русини); друга ж, є хоч і прийшлою, однак позитивна в усіх відношеннях (німці, поляки). За стінами Львова, у сприйнятті автора, бурхає та сама, перша, небезпечна стихія – сусідні народи: угорці, молдавани, волохи, литвини, мазури, турки – вони нападають на кордони польського королівства, вчиняють усілякі підступи, як наприклад, «пропускаючи таємно зграї татар через свої землі до Польщі, вбиваючи через своїх шпигунів купців, продаючи деяких задля вигоди туркам»⁹ тощо. Згадки про сусідів вкраплюються у текст окремими епізодами, які, проте, допомагають авторові створити більш яскраве тло, на якому змальовуються звичайні вчинки поляків та німців –

⁷ Електронний ресурс: <http://www.ji.lviv.ua/n29texts/zimorowicz.htm>. – С. 1270.

⁸ Там само.

⁹ Там само. – С. 1564.

здійснені не за участі, а на противагу, і все ж таки, задля блага решти мешканців Львова.

Найлюбішими з нелюбих Зиморовичу є русини – він віддає їм належне як одноплемінцям першозасновника міста, хоч і поблажливо заявляє: давній Львів «радше розпочатий, ніж збудований, і тому, як усі творіння давнини, безформний, незугарний, грубий, більше до військових укріплень, ніж до міста, подібний»¹⁰. Такої суворой критики з уст хронікаря удостоїлися містобудівні здібності князя Льва, найстаршого сина Данила, онука Бели, короля угорського, по лінії Констанції, який коли й мав якісь позитивні риси, то виключно завдяки численним зв'язкам з угорськими і польськими монархами, – «бо ж у ті часи королі польські не роздумували принаймні про образу гідності свого маєстату, коли брали руських князівен до спільного ложа і берла»¹¹. Автор недвозначно дає зрозуміти, що «ті часи» вже минули, і дещо простодушню, на власний розсуд трактує причини взаємного потягу двох народів: «жадоба панування, привабливіша за всі пристрасті, нерідко зв'язувала обидвох між собою: поляків, яким видавалося, що [русини] зміцнюються на загибель їм, і русинів, які кричали, що поляки під виглядом допомоги собі здобувають перевагу»¹².

Зиморович висуває цілком серйозне звинувачення на адресу руських керманічів: через укладену Данилом Романовичем спілку зі скіфами (монголами) русини віддалилися від поляків і вчинили «найбільший злочин: християни з магометанами поріднилися проти ближчих собі (...) і своїми головами звели міст до Польщі»¹³; як наслідок – Русь стає величезним розбишацьким лігвом, куди скіфи стягають звідусіль свою здобич. Дуже контраверсійним виглядає образ, що ним хронікар послуговується далі: твердиня, якій судилося стати великим містом, була

¹⁰ Там само. – С. 1270.

¹¹ Там само. – С. 1551.

¹² Там само.

¹³ Там само. – С. 1202.

III. Україна в контексті європейського Відродження

закладена Левом для оборони князівства, що «між ковадлом поляків і молотом скіфів перебувало»¹⁴, – себто, між ковадлом побратимів-християн і молотом подільників-магометан? А що становище у місцевих мешканців (не лише русинів) було справді саме таким, свідчить те, з якою поспішністю вони перебираються поближче до збудованого замку на горі.

Характеристика вірмен доволі заплутана і за нею ніяк не розпізнати, що і сам Зиморович – вірменин: «гвалтом гнані на Русь, спочатку були в нижчій службі між піхотинцями, а пізніше, загнані юрбою до скіфських рот, могли відзначатися рицарськими доблестями, здобувши вольність»¹⁵. Ставлення хронікаря до татар далеко не прихильне: «приблуди, які, роз'їжджаючи скрізь на возах, всюди тягали за собою своїх вошивих домочадців, замурианих дітей і їхніх схожих на відьом матерів»¹⁶; вони «вороги Божі і людські», «душогубці цілого світу» тощо. Щодо євреїв, то, здається, з кожним згадуванням про цей народ градус антипатії Зиморовича наростає. Напочатку він ще здатний на пошуки раціональних виправдань своєї неприязні: «Єврейські кровопивці, які звикли багатіти бідністю сусідів, непрохані до повних руських комор проникли під виглядом купецьким, ніби щурі (...)»¹⁷, згодом його випадки стають неконтрольованими – з опису пожежі 1571 р.: «Цілу околицю міста (...) вогонь, що виривався з смердючих жидівських буд, понівечив»¹⁸, або: «сама ж жидівська голота, хоча й ненависна небу та людям, на видовище гніву Божого залишена серед мурів, щоб своїм прикладом щоденно попереджати християн»¹⁹.

Загалом, на думку Зиморовича, «на початку свого існування Львів був ще варварським і відірваним від

¹⁴ Там само. – С. 1259.

¹⁵ Там само. – С. 1270.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. – С. 1571.

¹⁹ Там само. – С. 1345.

духовного тіла правовірних, осквернений огидними зграями татар, сарацинів і суботників (жидів) і їх лихослівними найогиднішими обрядами, цілий кишів (...) безсоромними схизматиками», і лише кращі з русинів «від облудних грецьких помилок повернулися на правильний шлях»²⁰, – читай: перейшли у католицтво.

На противагу цьому, у «Львові німецькому» автор має на меті описати становлення Львова як європейського міста, що відбувається виключно завдяки появі німців. Бажання короля Казимира бути під їх обороною Зиморовичу очевидне: за Тацитом, серед смертних немає нікого, вищого за німців у зброї і вірності. Стосовно причини такої великої любові короля Казимира до німців: «оголосив їх першими громадянами своєї нової твердині, звільнив від військової повинності, доручив німцям самим порядкувати над іншими місцевими мешканцями та опікуватися містом»²¹, то у цитованих рядках криється ключ до з'ясування причини такої незмірної королівської прихильності. Попри те, що хронікар за першої-ліпшої нагоди (щоправда, таких нагод трапляється небагато) підкреслює милостиве ставлення польського короля до корінного населення, поява тевтонів-найманців бачиться нам не випадковою: польському королеві потрібно було тримати у міцній покорі русинів, а також тих, хто міг легко вступити з ними до спілки у боротьбі проти гноблення. Адже недарма свого часу проти наступу литвинів Львів «хоробро оборонявся спільниками Лева – татарами, сарацинами, вірменами й іншими прибічниками князя»²².

Прикликати на службу чужинців і вивищити їх над тубільне населення численними привілеями, водночас роздмухувати найдрібніші спалахи неприязні між русинами та їхніми споконвічними сусідами у місті – класичний приклад реалізації актуального на всі часи принципу великодержавної політики: *Divide et impera!*

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Там само. – С. 1327.

III. Україна в контексті європейського Відродження

Звісно, це не применшує чеснот німецьких переселенців, перелік яких Зиморович, здається, здатний вести до нескінченності, бо ж «Що тільки Львів до нинішніх часів посідає святого чи найкращого, усе це перейняв від найперших німців, особливо ж богобоязнь, вшановування монархів, любов до своїх домашніх, гостинність до чужих»²³. Прикметно і те, що деякі риси, які у німців позитивні, в інших народів – недолік: наприклад, у «Львові руському» говориться, що вірмени і татари також здатні на відданість, дуже любу монархам, однак їхня відданість чомусь удостоюється епітету нелюдської²⁴.

Захопленість Зиморовича німцями витримана в такому суперлятиві, що іноді, здається, не залишиться місця для вихвалання тогочасних господарів львівського життя – поляків. Але це враження оманливе, саме на нього свідомо чи підсвідомо розраховує автор, який бажає залишатися не стільки об'єктивним (демонструвати таке прагнення притаманно сучасним авторам), скільки безстороннім: «усе, достойне знання (...), що зміг вичерпати з домашніх анналів, роблю відомим», а також, за правилами тогочасного літературного етикету, він не раз виказує усвідомлення своєї скромної ролі: «я не наслідуював до такої гідності щось від себе додати», та намір бути помірним у своїх похвалах, адже довкола і так «переповнене усе панегіриками»²⁵. Характерно, що перебрати міру в осуді він не боїться.

Однак ознайомлення із фінальною частиною «Львів польський» розвіює сумніви в тому, чи можливі вищі похвали. Поряд з описом важливих для міста подій (спорудження храмів, пожежі, поява комети тощо) із замилюванням Зиморович пише про курйозні ситуації, що викликає легкий подив, адже на початку хроніки автор скромно натякає, що *largam manu* дарує безсмертя своїм пером: «у [Львові] цегляному довго, у літературному вічно живіть!» – звертається він до панів радних львівського сенату.

²³ Там само. – С. 1345.

²⁴ Там само. – С. 1270.

²⁵ Там само. – Вступ.

Можливо, з його точки зору, такі епізоди додають жвавості оповіді, як-от докладна розповідь про одну мотрону, яка ніяк не могла визначитися, за кого їй віддати доньку²⁶.

Із сучасної точки зору, Зиморовичева тенденційність, упередженість, суб'єктивність і навіть побутова ксенофобія не викликають сумнівів. Водночас навряд, чи його погляди були тоді оригінальними – так, Петро Стажеховський, «дивовижний взірець ревного пастиря, (...) турків звичайно називав прибічниками антихриста, євреїв підданими злих духів, попів – бантами, вбивцями душ, посохом відкидав їх з дороги, спочатку затуляючи ніздрі, щоб не наразитися на їх сморід»²⁷; інший духівник, архієпископ Ян Сенінський, «приємний старець поважного віку», дозволяв собі просто під час відправи неприпустимі випадки на адресу євреїв, однак Зиморович вважає єпископа дуже дотепним і коментує ганебну витівку: «Достатньо одного вишуканого жарту з багатьох»²⁸. Однак бридливе відвертання від того, що здається нам нині національною нетерпимістю, – означало б тільки одне: нашу некомпетентність чи, радше, непідготованість до здійснення досліджень в галузі історії літератури. А те, що обидва твори належать саме до цієї царини, не викликає сумніву.

Услід за Д.Наливайком беремося стверджувати, що історіографія належить до тогочасної системи літературних прозових жанрів, а отже, дослідження з історії давньої української літератури мають поширюватися не лише на ті твори, що, за сучасними уявленнями належать до красного письменства, а й на історіографічні, публіцистичні, твори «літератури факту» (описи мандрівок, мемуари, листи, щоденники, послання, реляції, трактати тощо). Ці підвиди «поєднували у своїй структурі різні елементи і функції – як науково-інформативні, так і літературно-художні, грань між ними відзначалася великою рухливістю»²⁹.

²⁶ Там само. – С. 1559.

²⁷ Там само. – С. 1554.

²⁸ Там само. – С. 1577.

²⁹ *Наливайко Д.* Козацька християнська республіка. – К.: Дніпро, 1992. – С. 16.

III. Україна в контексті європейського Відродження

Користуючись таким розрізненням, зауважимо, що Літопис подій у Південній Русі Яна Юзефовича значно більшою мірою виконує науково-інформативні функції, аніж «Потрійний Львів» Б.Зиморовича. І це пов'язано не лише з меншою кількістю художніх та риторичних прийомів, якими послуговується автор.

Оповідь ведеться з 1614 р. по 1700 – рік призначення львівським архієпископом К.Зелінського, Юзефовичевого патрона. Текст поділений на розділи, які названі іменами львівських архієпископів, усередині розділів події висвітлюються в хронологічній послідовності: на першому місці – діяння самого архієпископа і все, що стосується церковного управління, а вже потім – визначні політичні події у Південній Русі та у Львові, наприкінці кожного року перелічені суспільні та стихійні лиха. Прикметно, що Юзефович в описі деяких років коментує вихід у світ літературних творів, які привернули його увагу.

У записі від 1672 р. про польсько-турецьку війну за Поділля Юзефович іронічно коментує працю... Б.Зиморовича: «Хто хоче дізнатися про цей турецький напад, за інші в попередні роки небезпечніший і важчий, хай читає *книжечку* Бартоломея Зиморовича, консула львівського, який виявив увагу до всіх злочинів тієї війни; вони з іншим консулом, Гонсьореком званим, тодішнім проконсулом, порадами своїми Львів із рук азійського тирана вихопили і врятували – *як впливає з цієї його праці (хоча плетінням слів вона наповнена) (...).* Я, як людина *вельми прихильна до правдивості короткості*, і щоб не здавалося, що я розігриваю капусту [повторююся], піду за описом каноніка Якоба Гавача (...))»³⁰. Іронічне ставлення до згаданого твору очевидне, надто, якщо врахувати загальний стриманий тон, який автор небезуспішно прагне зберігати навіть у найдраматичніші моменти.

³⁰ Сборник лѣтописей, относящихся къ исторіи Южной и Западной Руси / Под. ред. В.Б.Антоновича. – К., 1888. – С. 200.

На відміну від Б.Зиморовича, роботу якого Вікіпедія коментує так: «У своїх описах Зиморович надзвичайно нетолерантний до іновірців (русинів, жидів, татар та вірмен)³¹ – Юзефович не акцентує національного питання – принаймні такою мірою, як автор «Потрійного Львова». Навіть турки, татари і московити – однозначно негативні дійові особи на тогочасній історичній арені – жодного разу не удостоюються принизливих і глумливих характеристик, засуджуються лише їхні дії.

Якщо Зиморовичів Львів поділяється на руський, німецький і польський, то для Юзефовича більш важливим є конфесійний поділ на *catholici et schismatici*. Перші боронять місто від напасти, другі готові піддатися, плекаючи надію (марну, як вважає літописець) на рятівника руської віри Хмельницького. Коли йдеться про національний склад мешканців Львова, найчастіше в літописі вживаються етноніми *Polonus, Russicus (Ruthenus), Iudeus, Armeniacus* (у 1630 р. детально розповідається історія львівської вірменської колонії, яка користувалася численними привілеями, що гарантували її торгову діяльність і самоуправління). Що ж до німців, яким, за Зиморовичем, львів'яни зобов'язані всім хорошим, то Юзефович, описуючи львівську громаду, практично не згадує їх. Так само як і про татарський компонент у громаді: за Юзефовичем, домівка татарів – Крим, вони одвічні приспівники турків-скіфів чи козаків.

Цікаво, що Юзефович склад делегації, направленої обложеному місту до Хмельницького, описує так: «Пішли, отже, до військового табору із консулів: Андрій Вахлович, Самуель Кушевич – із скабінів, із сендиків – Христофор Сахнович, із рутенців – Павло Лавришевич, із 40 воїнів – Андрій Чехович, управитель громади»³². Отож, Вахлович, Кушевич, Сахнович, Чехович – представники різних верств громади характеризуються за посадами, і лише Лавришевич

³¹ Електронний ресурс: http://uk.wikipedia.org/wiki/Потрійний_Львів

³² Сборник лѣтописей, относящихся къ истории Южной и Западной Руси... – С. 188.

III. Україна в контексті європейського Відродження

– за національною ознакою – зрозуміло, його відібрано з русинів, що є основною рушійною силою тієї війни; від поляків і вірмен – лише допитлива молодь у супроводі.

У сприйнятті каноніка, не всі русини – схизматики, але всі схизматики – русини, точніше, їхня заблукала більшість. За описом, це переважно знеособлений простолюду, «сільські гадюки», як виняток – згадка про якогось богомаза, що «з любові до своїх святих і обрядів показав козакам лаз через дерев'яний хідник і те, як пройти до общини навпрошки»³³. Літописець не хоче припустити навіть думки про те, що серед мешканців «нашого Львова» є неодностайність: зрадники в його творі мешкають виключно в передмістях, вони пишуть листи до Хмельницького «щоб допомогти своїм, підмогу проти тиранії польської отримати, різні заворушення для сприяння війні зчинити», прокрадаються у місто і шпигують на зібраннях громади (однак у Львові їх викривають їхні ж одноплемінці)³⁴. Водночас Юзефович визнає те, що деякі рутенські церковні громади допомагали збирати відкуп під час облоги.

Описуючи хвилювання, яке охопило городян перед облогою, Юзефович використовує згадку про євреїв зі стилістичною метою, як тло для увиразнення опису душевного сум'яття: «Такий великий острах і жах серця львів'ян охопив, що їх *навіть до іновірних юдеїв* підштовхнув для дотримання Божого ладу»³⁵. Водночас в літописі сказано (і це є історичним фактом), що під час обох облог Львова – громада відмовляється видати євреїв Хмельницькому, бо «задля спільної боротьби однаково із християнами і незручності війни, і смерть прийняти були вони готові»³⁶. Ця погано обдуманна відповідь, занадто відверте зізнання, щоправда, у 1655 р. коригується і звучить уже цілком розсудливо: «[львів'яни] не можуть євреїв із міста видати, чи кого іншого, хто податок республіці

³³ Там само. – С. 145.

³⁴ Там само. – С. 139.

³⁵ Там само. – С. 128.

³⁶ Там само. – С. 146.

платить, не можуть розпоряджатися її підданими – через непорушність королівського закону, який небезпідставно побоюються»³⁷.

Імовірною причиною такого рішення вважаємо не стільки бажання перечити повстанському ватажкові (адже на більшість його умов вони пристають), скільки прагнення показати свою моральну вищість – над душогубами, які хочуть пролити кров мирних (відносно, звичайно – не забуваймо про гарячу смолу, каміння тощо з міських мурів) мешканців, і над тими мирними мешканцями-євреями, яких, попри багатолітню ворожнечу, при нагоді «наші» таки рятують. Таке гуманне рішення, прийняте двічі, виставляє львів'ян в особливо вигідному світлі після гнівного випадку на самому початку 1648 р., де літописець робить єврейське питання у тогочасній його редакції чи не головною причиною збройного протесту мешканців «нашої (sic! – Л.Ш.-С.) Русі»: «Небачена зухвалість юдеїв зросла понад усяку міру – вони досягали збільшення добра, у народу його відбираючи на свою користь, завдаючи збитків міщанству, до цього вроджену шельмуватість свого племені докладаючи, при панах займалися горілкарством, шинкарством, торгівлею та ювелірною справою, несправедливо завищуючи ціни для місцевого люду»³⁸. Заради справедливості Юзефович зазначає: «*настільки подекуди жорстка польська влада посилилася, що тому пихатому племені навіть право церквою розпоряджатися було дароване*»³⁹.

Цільним є образ зовнішнього ворога, московитів, чия характеристика – послідовно негативна і тоді, коли вона лунає безпосередньо від Юзефовича, і коли він цитує інших хронікарів, зокрема очевидця двох облог С.Кушевича. Московська позиція – облудна: «Москва несподівано і відкрито війну оголосила, приводом до якої оборона руської віри та заступництво народу пригнобленого – високі слова

³⁷ Там само. – С. 183.

³⁸ Там само. – С. 121.

³⁹ Там само.

III. Україна в контексті європейського Відродження

проголошувалися»⁴⁰, її представники – грубі, люті, шалені, нездатні вести перемовини: «Розповіли своїм посланці, що вони пішли від такої негідної промови Василя [Бутурліна], з його грубими словами і ще грубішим виглядом»⁴¹.

Працюючи над своїм Літописом, Юзефович користується численними рукописними джерелами (приватні записки і щоденники, рукописні акти і документи з магістратського, консисторського, капітульного та різних монастирських архівів; робить цілі вставки (іноді на кілька сторінок) із друкованих творів В.Коховського, П.Пясецького та ін. Однак канонік не цитує і не посилається на Зиморовича, хоча його обізнаність з „Потрійним Львовом” безсумнівна. Чимало розповідає зі слів «старих і гідних віри людей, очевидців» або переказує те, що «чув від старших наших поляків»⁴².

Остання цитата знову розтривожить запитанням: «То хто ж були «наші» для Юзефовича?!» – тих, хто досі невпевнений, чи можна визнавати за українською літературою віддавна властиву їй якість – явище багатомовності. Отож, за текстом, Ян Юзефович нашими називає Русь⁴³, Львів⁴⁴, короля і республіку⁴⁵, церкву⁴⁶, військо⁴⁷, громаду⁴⁸ – річ абсолютно зрозуміла як для людини сановної. Однак неважко помітити і те, що Юзефовичу властивий не стільки загальнодержавний, скільки регіональний та релігійний патріотизм: літописець набагато частіше говорить про інтереси «наших» Русі, Львова (громади) і церкви. Безперечно, головною причиною цього може бути конкретне завдання, яке поставив перед львівським каноніком архієпископ Зелінський – написати

⁴⁰ Там само. – С. 166.

⁴¹ Там само. – С. 176.

⁴² Там само. – С. 121.

⁴³ Там само. – С. 119.

⁴⁴ Там само. – С. 127.

⁴⁵ Там само. – С. 172.

⁴⁶ Там само. – С. 130.

⁴⁷ Там само. – С. 168.

⁴⁸ Там само. – С. 155.

історію Львівської католицької архієпископії за XVII ст., проте варто було б з'ясувати, чому саме – Яну Юзефовичу?

Здійснити таке дослідження заохочує В. Антонович у своїй передмові до видання Літопису подій 1888 р.: він лаконічно зауважує, що архієпископ та канонік перебували у близьких, привітних стосунках, і Костянтин Зелінський доручив Яну Юзефовичу цю справу, «довѣряя его учености». Проте сумнівно, щоб вибір припав на Юзефовича лише через його вченість, або через те, що він товаришував з архієпископом – скоріше, завдяки цій дружбі Зелінський знав зацікавлення майбутнього літописця і був впевнений, що той неформально поставиться до дорученої справи, а завдяки цьому успішно з нею впорається. Однак це лише припущення, які потребують документального підтвердження чи спростування.

Цікавішим могло б бути те, що «нашими» автор літопису називає поляків, ніби тим самим передбачаючи існування ненаших. Але уважний розгляд показує, що виразом «наші поляки» Юзефович послуговується як синонімом до «нашого війська»: «наші поляки, об'єднані з великою кількістю молдаванів»⁴⁹; «Самойлович, головнокомандувач козаків, до наших поляків неприязний (...)»⁵⁰; «ніби наші поляки спровокували на війну Москву і скіфів»⁵¹. Винятком у приступній на сьогодні частині літопису є перше посилення Юзефовича на перекази, які він «чув від старших наших поляків, які знають, про що кажуть»⁵².

Дошукатися істини можуть допомогти деталі. Так, в описі зцілення короля у Львові: «Коли король завдяки львівським медикам здоров'я відновив і зі Львова в дорогу збирався, звичай німецький, яким змолоду користувався, полишив і польський перейняв. *Приємним був цей вияв настільки польській, наскільки і нашій громаді*»⁵³,

⁴⁹ Там само. – С. 165.

⁵⁰ Там само. – С. 209.

⁵¹ Там само. – С. 196.

⁵² Там само. – С. 121.

⁵³ Там само. – С. 155.

III. Україна в контексті європейського Відродження

натрапляємо на крихітну прикмету, за якою можна зробити важливий висновок: автор не відносить себе до польської громади – повторюючи поряд «наше польське», він, швидше, прагне влитися у цю спільноту, і прагне настільки рвійно, що разом із поляками тішиться з того, що король прихилився до польського звичаю.

Цікавим є визначення, за Юзефовичем, місця Львова на етнополітичній карті Речі Посполитої. Отож, місто розташоване на землях не безпосередньо Речі Посполитої, а «нашої Русі» (при наближенні війська Хмельницького численні «до більш безпечної Польщі із благодатного Львова від'їхали»⁵⁴), що простягається до притоки р. Сяну, р. Вістули і включає Україну. До України літописець відносить сучасну Київщину, Вінниччину, Черкащину (на обох берегах Дніпра); її кордони обмежуються на Півночі – «київським Поліссям», на Заході – Уманем (містечко Бар на кордоні Вінницької та Хмельницької обл. вже не належить до України: «...Україну покинути змушений; осів у Барі...»⁵⁵), на Півдні, вочевидь, Запорозькою Січчю – хоча прямих свідчень про це у тексті немає, але такий висновок можна зробити зі згадування про «престольний Київ, який здавна козаки за головну свою домівку мали»⁵⁶.

Ще одним питанням, яке викликає дослідницький інтерес, є порівняльна характеристика Львова та Києва, хоч останньому присвячується значно менше уваги. До Києва Хмельницький вступив «як годиться переможцю (...). Простолюд, широко розсіявшись, цьому видовищу дуже тішився і вигукував, що прибув визволитель, месник за їхню віру»⁵⁷. Для порівняння – описуючи зняття облоги Львова, не лише Юзефович, а й інші тогочасні хронікарі дивувалися Хмельницькому, який не боявся, що його підстрелять з міських валів (і тим самим цілком припускали таку можливість): «З великою самовпевненістю їхав

⁵⁴ Там само. – С. 132.

⁵⁵ Там само. – С. 192.

⁵⁶ Там само. – С. 116.

⁵⁷ Там само. – С. 152.

Хмельницький під самісінькими валами і укріпленнями»⁵⁸. Назустріч гетьману у Києві «виходили наперед попи, студенти шкіл, які підготували хвалебні промови перемозі»⁵⁹; коли ж його армія зняла облогу Львова, «упокорені тишею дзвони, коли ворог був вигнаний, весело радість роздзвонили, і години, вільні від ярма ворожого, годинники громаді відлічувати взялися»⁶⁰.

Прагнучи якомога точніше реконструювати політичний світогляд тогочасної людини, безперечно, потрібно взяти до розгляду і неоприлюднені частини обох хронік, і низку інших творів, які поки залишаються ненадрукованими, хоча здатні допомогти у цій делікатній і непростій справі. Окрім українсько-польських письменників, які бачили події зсередини, а тому були менш спроможні на об'єктивні судження, існує чималий текстовий масив латиномовної україніки, що може допомогти нам долати шлях самопізнання.

Серед таких творів – опус папського легата Антоніо Поссевіно, видрукований 1598 р. Перша його частина, що скромно іменується Коментарем до московитських релігійних справ, цікава вже тим, що містить перелік земель, підвладних великому московському князеві (*Magnus Ducatus Moscoviae*): Ростов, Великий Новгород, Рязань, Коломна, Суздаль, Казань, Вологда, Твер, Смоленськ та деякі доречні зауваги з історії Московії – саме так (і ніде – Русь) називає Поссевіно окреслені території. Цю назву (використовуючи *Russia* і *Ruthenia* як абсолютні синоніми) він вживає щодо інших земель: «Русь, яка з Польським Королівством межує»⁶¹, «Рутенія Королівства Польського»⁶², «через Руське володіння до Московії»⁶³ тощо.

⁵⁸ Там само. – С. 190.

⁵⁹ Там само. – С. 152.

⁶⁰ Там само. – С. 152.

⁶¹ Antonii Possevini, *Societatis Jesu Moscovia, Et, Alia Opera, De Statu Huius Seculi, adversus Catholicae Ecclesiae hostes.* – 1598. – С. 8.

⁶² Там само. – С. 2.

⁶³ Там само. – С. 11.

III. Україна в контексті європейського Відродження

Утім помилкою було б вважати папського посланця особою об'єктивною і безсторонньою – він, як і інші слуги Христові, мав свою визначену місію: «вони дбали про те, щоб Русь, яка з Польським Королівством межує, до католицької віри привчити»⁶⁴. Головною перешкодою у поширенні католицької віри в Русі Посевін вважає те, що «такі князі як Острозькі, Слуцькі мають друкарні і школи, якими схизму пригріли»⁶⁵, і розмірковує: «водночас у Львові, окрім католицького архієпископа та владика рутенського, хай би був вірменський єпископ зі своїми вірменами, яких будь-що до католицької віри навертав би, яка б аж до Вірменії з Божою допомогою поширилася»⁶⁶.

Таким чином, згадані автори на тлі фіксованих ними історичних подій мимоволі залишали власні портрети, і сьогодні через брак інших джерел (ситуація, яку потрібно терміново змінювати) ми змушені екстраполювати їхні риси на решту сучасників, намагаючись зрозуміти політичний світогляд освіченого львів'янина XVII ст. Бо, черпаючи свідчення про самих себе із призабутих джерел, більше дізнаючись про ті часи, коли ми ще не усвідомлювали себе єдиним українським народом у сучасних смислових і географічних його межах, ми, врешті, зможемо знайти спосіб, як обернути наші особливості на користь, а не на шкоду національному розвитку. І ця стаття – лише один із кроків на шляху, розпочатому у пошуках істини.

⁶⁴ Там само. – С. 8.

⁶⁵ Там само. – С. 11.

⁶⁶ Там само.